

Poligrāfa pārbaudes kriminālistiskie aspekti

Poligrāfa pārbaudes metodoloģiskā pamata vieta zinātnes sistēmā

Uldis Miķelsons

*Tantum possumus, quantum scimus*¹

Ievērojot domāšanas un izziņas metodoloģijas pamatprincipu būtisko nozīmi zinātnē, tajā skaitā arī juridiskajā zinātnē, zinātnisku darbu lietderīgi aizsākt tieši ar jautājumu par attiecīgās jomas likumsakarību izziņas metodoloģisko pamatu, uz kā tiek balstītas atziņas arī šajā pētījumā un kas nosaka arī juridiskās zinātnes *kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas* attīstības virzienu mūsdienu zinātnes paradigmas² kontekstā.

Jāatzīst, ka kriminālistikas zinātnes (angļu – sakšu tiesību saimes (loka)³ valstīs to sauc: *forensic science*)⁴ sistēmas metodoloģiskais pamats, vismaz Latvijas juridiskās zinātnes avotos, mūsdienās ir neskaidrs, jo tas vairs netiek balstīts uz sociālisma laika ideoloģiskajām nostādnēm, bet citi izziņas pamatprincipi nav vēl pietiekami skaidri noformulēti tam. Tas gan būtiski netraucē veikt pētījumus kriminālistikā, tomēr tas dažkārt traucē šās jomas atziņas pielietot juridiskajā praksē, jo šādā situācijā juridiskās zinātnes atsevišķi pārstāvji, balstoties nevis uz vispārējiem šās zinātnes metodoloģiskajiem principiem, bet gan uz savu personīgo subjektīvo viedokli, var izteikt iebildumus par tās vai citas jomas faktisko attīstību.

¹ Lat.: Mēs spējam tik daudz, cik zinām

² Ar terminu «paradigma» (grieķ.: *παράδειγμα* – modelis, tēls, sistēma) pieņemts apzīmēt noteiktu uztveres un domāšanas modeli, pasaules redzējumu, galvenos teorētiskos pieņēmumus (ietvaru). Zinātne dažādos tās attīstības posmos, katra kultūra, sabiedrība raksturojas ar tajā dominējošo paradigmu, un arī konkrētas zinātnes disciplīnas gadījumā runā par tai specifisko paradigmu. Termins «paradigma» kļuva populārs galvenokārt pēc ASV filosofa un zinātnes vēsturnieka Tomasa Kūna grāmatas «Zinātnisko revolūciju struktūras» iznākšanas 1962. gadā.

Var piebilst, ka savā grāmatā viņš norādīja: «Zinātnisko izpratni veido novērojumi, taču zinātnisko atklājumu atzīšana atkarīga ne vien no novērojumiem, bet arī no attiecīga teorētiskā pamata jeb paradigmas.» Tāpēc autors pieļauj, ka atsevišķi Latvijas juridiskās zinātnes pārstāvji, kuri turējušies un faktiski vēl aizvien pieturās pie t.s. sociālistisko tiesību teorētiskā pamata jeb paradigmas, var nostāties izteikti kritiskā pozīcijā pret šajā darbā pausto viedokli, kas pamatā sakņots tajās teorētiskajās atziņās jeb paradigmā, kuras izriet no t.s. angļu – sakšu, kā arī t.s. kontinentālās tiesību sistēmas. Tā kā pie kontinentālās tiesību saimes mūsdienās pieder arī Latvija, tad mūsu juridiskajā zinātnē vairs nav vietas «padomju tiesību» nostādnēm. Tāpēc autors vēlas norādīt, ka pretējs viedoklis var būtu ikvienam, tomēr vienīgi uz tā pamata nebūtu korekti kritizēt šajā darbā esošās atziņas, noraidot tās tikai dēļ savas pārlicības.

³ Angļu – sakšu tiesību saimi jeb t.s. paražu tiesību tradīciju (to izveidoja *common law* un *law of equity*) dažkārt sauc par «angļu – amerikāņu tiesību saimi», tomēr autors tādu apzīmējumu uzskata par maldinošu. Daudzi cilvēki ar vārdu «amerikāņi» apzīmē tikai ASV iedzīvotājus, taču tā rīkoties ir nekorekti attiecībā pret visiem pārējiem Dienvidamerikas un Ziemeļamerikas valstu iedzīvotājiem. Un, ievērojot, ka tikpat kā visas Latīņamerikas valstis (izņemot dažas salu valstis, kuras ir Sadraudzībā (*Commonwealth*) kā bijušās Lielbritānijas impērijas kolonijas) pieder pie kontinentālās Eiropas jeb romāņu – ģermāņu tiesību saimes (*civil law*, kas sakņojas romiešu *ius civile*), un pat ASV Luizinānas štats un Kanādas Kvebekas štats pieder pie kontinentālās tiesību saimes, jēdzienu *common law* latviskot ar vārdu «amerikāņu» nav pareizi.

⁴ Vārds *forensic* veidojies no latīņu vārda *forensis*, kas nozīmēja «no foruma; publisks; attiecās uz tiesu». Ar to angļu valodas juridiskajā literatūrā apzīmē jomas, kur juridiskajā praksē iesaistīti citas nozares speciālisti (piemēram, juridiskā psiholoģija – *forensic psychology*).

Taču šāda situācija ir ārkārtīgi nevēlama, jo kriminālistikas atziņu praktiskā piemērošana ir vērsta uz **cilvēku un visas sabiedrības tiesību un interešu aizsardzību**, kas ir tiesībsargājošo iestāžu pamatuzdevums. Ja juridiskās zinātnes pārstāvji apzināti liek šķēršļus tam, lai kriminālistikas ietvaros izstrādātās efektīvas metodes pielietotu juridiskajā praksē būtisku uzdevumu risināšanai, tad tas ir augstākā mērā dīvaini.

Tomēr, lai tādu situāciju novērstu, nepietiek ar disputu par tās vai citas praktiskās darbības problemātiku, bet gan lietderīgi pilnveidot kriminālistikas zinātnes metodoloģisko pamatu, kas jau nodrošinātu iespējami efektīvu un objektīvu tās attīstību un tās atziņu praktisko pielietošanu.

Tāpēc šā darba ietvaros tiek pievērsta uzmanība abiem minētajiem uzdevumiem – gan sniegta pretargumentācija citu juridiskās zinātnes pārstāvju izteiktajai vai iespējamai kritikai par šo tematu un sniegts izvērsts apkopojums visiem šā temata ietvaros pētītajiem jautājumiem, gan arī šajā nodaļā padziļināti skatīts jautājums par kriminālistikas zinātnes metodoloģisko pamatu un šās jomas vietu zinātnes sistēmā. Vienlaikus arī šeit sniegta argumentācija tam, kāpēc šā pētījuma uzdevumu risināšanai izvēlēta ne vien tāda metodoloģiskā pieeja, kādu pielieto juridiskajā zinātnē, bet papildus tai un saistīti ar to vēl arī tāda, kādu mūsdienās pielieto eksaktajās un integrālajās zinātnēs.

Jāapzinās, ka viens no būtiskākajiem iemesliem mūsdienu zinātnes ārkārtīgi straujajai attīstībai ir tas, ka zinātne aizvien vairāk pilnveido izziņas metodoloģisko pamatu, tajā skaitā atbrīvojoties no dogmatiskas sholastikas, dialektiskās loģikas u.tml. maldinošām pieejām. Zinātnes efektīva attīstība un objektīva esības izziņa iespējama vienīgi uz tāda metodoloģiskā pamata, kas pilnībā atbilst faktiskajām dabas un sabiedrības likumsakarībām, bet ne uz teoretizēšanas, kas atrauta no tām.

Iesākumā var norādīt, ka rietumu kultūrā viens no pirmajiem zinātniekiem, kurš sistēmiski pētīja jautājumu par mūsdienu zinātnes metodoloģisko pamatu, bija XVI gs. jurists un Anglijas augsta ranga valsts darbinieks Frensiss Bēkons.⁵ Viņš trāpīgi raksturoja četrus galvenos šķēršļus izziņas procesā (alegoriski nosaucot tos par *cilts*, *alas*, *tirgus* un *teātra elkiem*), kā arī asi kritizēja Aristoteļa ieviesto dialektiku. Tajā skaitā viņš norādīja: «Aristotelis dabas filozofiju sabojāja ar savu dialektiku, pasauli izveidodams no kategorijām. [...] Tā loģika, kādu lieto tagad, drīzāk gan spēj nostiprināt un piešķirt stabilitāti kļūdām, kas sakņojas vispārpieņemtajos jēdzienos, nevis veicina patiesības atrašanu. Tāpēc tā ir drīzāk kaitīga, nekā derīga. [...] Siloģisms neattiecas uz zinātņu pamatprincipiem, un to bez panākumiem izmanto vidējo aksiomu iegūšanai, jo siloģisms nekādi nav salīdzināms ar

⁵ Bēkons F. Jaunais organons / No latīņu un angļu val. tulk. B.Cīrule. – Rīga: Zvaigzne, 1989. – 313 lpp. – [Sērija «Pagātnes domātāju darbi»]

dabas izsmalcinātību. Tātad silogisms var pārliecinoši pierādīt spriedumus, bet netiek klāt lietām. [...] Pastāv un var pastāvēt tikai divi patiesības meklēšanas un patiesības atklāšanas ceļi. Pirmais ceļš no sajūtām un atsevišķiem faktiem ved tūlīt pie pašām vispārīgākajām aksiomām. No šiem vispārinātajiem atzinumiem izdara slēdzienus un nonāk pie vidējām aksiomām. [...] Intelektis, ja tas pakļaujas dialektikas likumiem, izvēlas pirmo ceļu, jo doma tiecas pacelties līdz vispārīgākajam, lai beidzot norimtu, un pēc neilga laika sāk nicināt pieredzi. Dialektika ar saviem pompozajiem disputiem visu padara vēl ļaunāku.»

Šim F. Bēkona viedoklim autors pilnībā pievienojas, redzot cik precīzi šīs atziņas apstiprinās arī mūsdienās pētījumos juridiskajā zinātnē, tajā skaitā atsevišķu cilvēku publicētos viedokļos par šajā darbā pētīto tematu. Jau XVI gs. zinātnē iesākās fundamentāls strīds par to, vai būtu lietderīgi zinātnes metodoloģisko pamatu balstīt uz Aristoteļa ieviesto dialektiku (kuru vēlāk izvērta G. Hēgelis, bet PSRS laikā tai pat piedēvēja atsevišķas zinātnes statusu, kad dialektiskā loģika kļuva par galveno līdzekli pseidozinātniskas argumentācijas piemeklēšanai PSRS totalitārās ideoloģijas – dialektiskā materiālisma – nostādņu nostiprināšanai), vai tomēr censties izvairīties no teoretizēšanas, kurā tiek nicināta pieredze, tā vietā veicot izziņu atbilstīgi faktiskām dabas un sabiedrības likumskarībām. Diemžēl, jāatzīst, ka arī mūsdienās šis jautājums vēl aizvien nav zaudējis aktualitāti.

Kā norāda profesors emeritus, Dr.habil.iur. Reinhards Dombrovskis, PSRS laikā ikvienam zinātniekam bija jāzvēr uzticība dialektiskajai loģikai kā zinātniskas izziņas metodoloģiskajam pamatam. Loģikas atziņas tika balstītas uz ideju, ka «Dialektiskā loģika – tā ir mācība par vispārīgajiem domāšanas un izziņas likumiem, principiem un metodēm».⁶

Saskaņā ar autora viedokli, mūsdienu zinātnes metodoloģisko pamatu nevar balstīt uz dialektisko loģiku, tas ir ne vien nepareizi, bet pat nevēlami, jo tas ierobežo un kavē zinātniskās domas attīstību, gluži tāpat, kā viduslaikos to kavēja reliģiskā sholastika.

Dialektiskā loģika būtībā ir tipiski trinitāras domāšanas metode, kas attīstījās no rietumu kultūrā līdz pat XX gs. trīsdesmitajiem gadiem dominējošā uz kategorisku racionālismu balstītā pasaules uzskata, kurā pazina tikai kompensējošos pretpolus (*tertium non datur*),⁷ tāpēc formālo un dialektisko loģikas nereti sauc arī par *vienīgās patiesības loģikām*. Kaut arī ļoti daudzi uzsver, ka dialektiskā loģika (vietām saukta par saturisko loģiku) it kā ir pārāka par formālo loģiku (vietām saukta par klasisko loģiku), tomēr būtībā tās ir līdzvērtīgas trinitārās domāšanas metodes (par to, kāpēc trinitāra domāšana ir nepilnīga,

⁶ Dombrovskis R. prof. emer., Dr.hab.iur. Pierādījumu izpratne dialektiskās loģikas skatījumā // Latvijas Vēstneša izdevums Jurista Vārds, 19.10.2004., Nr. 40 (345).

Vedins I. prof., Dr.hab.phil. Loģika : Māc.grām. augstskolām / 2., papild. izd. – Rīga: Avots, 2000. – 22.lpp.

⁷ Lat.: Trešais nav dots

sk. turpmāk). To visskaidrāk raksturo zinātnes šarlatāna⁸ G. Hēgeļa spekulatīvā dialektika⁹ un tās kategoriju triāde – *tēze, antitēze, sintēze*, saskaņā ar ko «jebkas ir ne tikai tas, kas tas šķiet sākotnēji, bet ietver gan savu pretstatu kā noliegumu, gan rezumējas kā abu sintēze».¹⁰

Trinitārā domāšana balstās arī uz mehāniskā determinisma pamatlicēju J. Keplera, I. Ņūtona, P. Laplasa, R. Dekarta u.c. darbiem.

Jānorāda, ka *vienīgās patiesības* loģika veidojās jau sengrieķu filosofu VI – V gs. p.m.ē. aizsāktajā pieejā spriedumus veidot ar domu tēliem, kas faktiski ir atrauti no realitātes, idealizēti.¹¹ Piemēram, iedomāta taisne tiek uzskatīta par pilnīgi taisnu un bez platuma, savukārt iedomātam punktam vispār nav izmēru. Reālajā pasaulē tādi objekti nepastāv, piemēram, jebkurš punkts faktiski ir sīka izmēra kaut kādas formas traips.

Neapšaubāmi, idealizētu iedomu tēlu izmantošana deva iespēju attīstīt matemātiku, loģiku un citas zinātnes. Pretējā gadījumā būtu attīstījies tikai amatniecība un māksla.

Tomēr gadsimtiem ilgušā ticība *vienīgās patiesības* loģikas¹² nevainojamai efektivitātei XX gs. trīsdesmitajos gados zinātnē tika sagrauta, atzīstot, ka tā tiešām var sniegt pareizus spriedumus, taču tikai noteiktās attiecībās, jeb, kā zinātnē sauc, speciālgadījumos. Bet kopumā zinātniskās izziņas metodoloģiju uz to balstīt nevar, jo tas zinātnisko izziņu noved strupceļā, kad **tiek pētīta nevis reālā pasaule, bet gan (!) tās**

⁸ Citēts no: Siliņš E.I., LZA akadēmiķis, profesors, Dr.hab.phys. Lielo patiesību meklējumi. – Rīga: Jumava, 1999. – 304.-308.lpp.

⁹ G. Hēgelis (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) 1797. gadā Vācijā ieguva filosofijas zinātņu doktora grādu ar to, ka pierādīja, ka Saules sistēmā jābūt ne vairāk un ne mazāk par tieši septiņām planētām, jo septiņi esot laimīgs skaitlis, cilvēka galvā esot septiņi caurumi, cilvēkam esot septiņas maņas utt. Kad jau tajā pašā gadā astronomi atklāja Saules sistēmas astoto planētu, G. Hēgeli tas nebūt nesamulsināja. Var piebilst, ka 2005. gadā astronomi atklāja, ka Saules sistēmai kopumā ir desmit planētas.

¹⁰ Sk.: Broks J. asoc. profesors, Dr.phil. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004. – 167.lpp.

J. Broks turpat norāda: «Aizraušanās ar dialektiku G.V.F.Hēgelim nereti tikusi pārņemta kā dažkārt pārmērīga ekvilibristika ar jēdzieniem vai pat fakta sagrozīšana, lai tikai īstenotos viņa formālās shēmas.»

Tā kā G. Hēgelis pauda uzskatus, ka «savā iekšējā politikā valsts ir kā individuālās, tā arī vispārējās brīvības īstenojums», un «valsts ir realizēta brīvība», kā arī viņš attaisnoja totalitāru valsti un karus, tad neizbrīna, ka tieši G. Hēgeļa *dialektiskā loģika* tik ļoti iepatikās totalitārisma ideologiem, kuri uz to balstīja savas antihumānās idejas un pamatoja kara un despotisma pieļaujamību. Piemēram, Hitlera ideologs J. Binders apgalvoja, ka «vienīgi autoritāra valsts, kam ir spēks un griba piespiest visus paklausīt, atbilst valsts jēdzienam un tai piemīt īstena leģitimitāte».

Līdzīgi kā 1933. gadā neohēgeliešu kongresā Romā J. Binders aicināja visus juristus kļūt par hēgelistiem, jo tikai tā viņi spēšot kļūt par īstiem juristiem, tāpat arī PSRS katram zinātniekam, tajā skaitā «padomju tiesību zinātnē» bija ikvienā publikācijā jāapliecina uzticība G. Hēgeļa dialektikai, saskaņā ar pamatnostādni, ka «Jebkura teorētiska domāšana, ja tikai viņš grib gūt panākumus zinātniskajā darbībā, nevar iztikt bez dialektiskās loģikas atziņām» (Sk.: Dombrovskis R. Dr.hab.iur., prof. emer. Pierādījumu izpratne dialektiskās loģikas skatījumā // Latvijas Vēstneša izdevums Jurista Vārds, 19.10.2004., Nr. 40 (345).)

¹¹ To labi raksturo Platona uzskati – viņš bija pārliecināts, ka faktiski pastāv divas pasaules – lietu pasaule, kurā dzīvo cilvēks, un ideju pasaule, kas ir ideāla, harmoniska, sakārtota, precīza kā ģeometriskas figūras. Turklāt katra cilvēka dvēsele pirms piedzimšanas atrodas ideju pasaulē, bet dzīves laikā matemātiķi un filosofi, apsverot idealizētus jēdzienus, vienkārši atcerās to, ko pirms dzimšanas ir uztvēruši ideju pasaulē. Mūsdienās pieņemts saukt par *platonistiem* tādus domātājus, kuri savā intelektuālajā darbā nepievērš uzmanību reālajai pasaulei, it kā tā nebūtu būtiska, bet svarīga būtu tikai viņu idealizētā teorija.

¹² Uz tās balstītas arī *vienīgās patiesības* ideoloģijas, kuras izpaudās totalitāros režīmos, t.sk. monoteistiskās reliģijas, fašisms un nacionālsociālisms, komunisms, mūsdienu *neoconservatives* ideoloģija u.c.

idealizēts jeb ārkārtīgi vienkāršotu ideju sistēmas veidots intelektuāls modelis apziņā, faktiski prāta fantoms.

Jāatzīmē, ka kompensējošo pretpolu jeb *vienīgās patiesības* loģikas nepilnīgums tika uzskatāmi parādīts jau VI gs. p.m.ē. ar sengrieķu formulēto *meļu paradoksu*, proti – tagadnes formā izteiktu apgalvojumu «Es meloju.» jeb, citiem vārdiem, apgalvojumu: «Šis paziņojums ir meli.»¹³

Par šādu paradoksālu apgalvojumu principā nav iespējams pateikt, vai tas ir patiesss vai arī aplams, proti – vai cilvēks, kurš to pasaka, melo vai arī nemelo. Līdz ar to, nav iespējams konstatēt *vienīgo patiesību* attiecībā uz šādu apgalvojumu. Ja cilvēks, kurš paziņo «Es meloju.», patiešām melo, tādā gadījumā viņš šis apgalvojums arī ir melīgs, un – saskaņā ar *vienīgās patiesības* loģiku – patiesss sanāk tam pretējas nozīmes apgalvojums. Taču, ja patiesss ir pretējas nozīmes apgalvojums, tas jau nozīmē, ka šā apgalvojuma izteicējs faktiski nemelo, jo pretējas nozīmes apgalvojums skan: «Es nemeloju.» Bet ja pieņem, ka viņš nemelo, tad sanāk, ka viņš melo, jo tieši to ar savu paziņojumu viņš pats apgalvo. Loģiski noslēgta cilpa, kas nav principā atrisināma ar trinitāras domāšanas pieeju.

Tāpēc arī trinitātās domāšanas piekritēji šāda veida paradoksus vai nu ingorē, lai tikai nezaudētu pamatu savai izziņas metodoloģijai, vai arī nonāk neatrisināmā strupceļā.¹⁴

Atšķirīgi no iepriekš minētā, mūsdienu zinātnes paradigma jau balstās uz kvaternitārās domāšanas un modālās loģikas¹⁵ attīstību.

Kvaternitārās domāšanas metode sakņojas sākotnēji Pitagora skolas un neoplatoniķu darbos, vēlāk ģeniālā domātāja Imanuela Kanta četrus filosofisko pamatkategoriju tabulā – *kvantitāte, kvalitāte, attiecības (relatīvisms) un modalitāte* (modalitātē parādās arī iespējamība un nepieciešamība, un pat iracionāls komponents).

Tomēr pilnībā atteikšanās no trinitāra stringra determinisma un deduktīvās lineārās domāšanas dominantes tika pamatots ar ģeniālā austriešu matemātiķa Kurta Gēdela (*Kurt Gödel*)¹⁶ 1930. gadā pierādīto un 1931. gadā rakstā *Über formal unentscheidbare Sätze der*

¹³ Šo paradoksu sauc gan par Epimenīda, gan par Eubulīda paradoksu, jo tas izteikts divos variantos:

VI gs. p.m.ē. krētiētis Epimenīds (*Epimenide*) strīda laikā iesaucās: «Visi krētieši ir meļi». Uz to viņam tika izteikts pretjautājums: «Bet tu taču pats esi krētiētis. Vai tu tagad sameloji vai nē?».

Analoģiska tam bija Eubulīda (*Eubulide*) IV gs. p.m.ē. formulētā frāze: "«Tas, ko saka Platons, ir meli», teica Sokrāts. «Tas, ko saka Sokrāts, ir patiesība», teica Platons."

Eubulīds to arī noformulēja īsākā variantā ar apgalvojumu «Es meloju.»

¹⁴ Šis paradokss ir pievērsis vairāku filosofu pastiprinātu uzmanību, tajā skaitā Diadors Kronoss mūža beigās nozvērējās neēst, kamēr neatrisinās to, un, tā arī nespēdams atrast risinājumu, 307.g. p.m.ē. nomira badā. Cits sengrieķu filozofs Hrisips (ap 281.-208.g. p.m.ē.) tam veltīja trīs grāmatas. Viduslaiku domātājs Koskas Filets izdarīja pašnāvību, nespēdams to atrisināt.

¹⁵ Par modālo loģiku sk., piemēram: Vedins I. prof. Dr.hab.phil. Loģika : Māc. grām. augstsk. / 2., papild. izd. – Rīga: Avots, 2000. – 519 lpp.: sh., il. – 10. nod.

*Principia Mathematica und verwandter Systeme*¹⁷ publicēto fundamentālo teorēmu: «Jebkurā formālā sistēmā bez pretrunām, ar minimālu aritmētisko darbību skaitu, atradīsies formāli neatrisināms apgalvojums A, par kuru nav iespējams pateikt, vai tas ir patiess, vai nav patiess.» Jeb, citiem vārdiem: Jebkurā sistēmā ar noslēgtu skaitu postulātiem, vienmēr būs apgalvojumi, kurus principā nav iespējams pierādīt šīs sistēmas ietvaros, tajā skaitā arī patiesi apgalvojumi. (No tā izriet K. Gēdela *nepilnīguma (incompleteness)* princips – *jebkura deduktīva sistēma ir nepilnīga.*)

Nedaudz novirzoties, var piebilst, ka ar minēto K. Gēdela principu kaut kādā ziņā pamato arī Kriminālprocesa likuma¹⁸ 125. panta, it īpaši jau tā (1) daļas 1) punkta normu, kas novērš vajadzību jebkurā gadījumā censties pierādīt pilnīgi visus faktus, kādi vien minēti krimināllietā, jo tas nav praktiski iespējams, īpaši vēl ņemot vērā dabaszinātnēs mūsdienās atzīto, ka zinātnes paradigma un no tās izrietošais pasaules priekšstats pašos pamatos balstās uz aksiomu sistēmu, proti – cilvēku priekšstatu epistemoloģiskais¹⁹ pamats balstīts vienlaikus gan uz faktiem, gan uz ticību faktiem.²⁰

Atgriežoties pie *meļu paradoksa* izvērtējuma – nav iespējams loģiski pareizi sintezēt tēzi «Es meloju.» un antitēzi «Es nemeloju.» (kā to paredz G. Hēgeļa dialektiskā loģika – *tēze, antitēze, sintēze*), jo tie veido loģisko cilpu. Un šo paradaksu nav iespējams atrisināt arī formālās loģikas ietvaros.

Šo paradaksu **ir iespējams** atrisināt. Taču to var atrisināt vienīgi kvaternitāras domāšanas ietvaros, proti – katrai tēzei izvērtējot vēl **attiecības** un **modalitātes** kategorijas, kas parāda tās būtību kopējā kontekstā, tajā skaitā apgalvojuma izteicēja **attieksmi** pret šo apgalvojumu, viņa nodomu, kas bijis pamatā viņa vēlmei izteikt konkrēto apgalvojumu (var teikt, arī tēzes «subjektīvo» dabu).²¹

Pats par sevi tagadnē izteiktais apgalvojums «Es meloju.» kā tikai verbāla konstrukcija (jeb «tēze», runājot loģikas terminiem) ir bezjēdzīgs, jo veido paradaksu. Līdz ar to, šāda (un tāpat arī jebkāda cita) verbāla konstrukcija jeb tēze, kuras attiecības un modalitāte ar kontekstu un apgalvojuma izteicēja attieksmi pret to netiek norādīta, pati par

¹⁶ K.Gēdels ir vairākkārt apbalvots ar visaugstākajām medaļām zinātnē, uzņemts pasaulē autoritatīvākajās zinātņu akadēmijās un biedrībās, un bija draugs gan A.Eiņšteinam, gan fon Neimanam u.c. ģeniāliem zinātniekiem. K.Gēdelam, kaut arī viņš nebija ebrejs un arī neiesaistījās politikā, 1940. gadā nācās bēgt no nacistiskās Austrijas, emigrējot uz ASV, jo totalitārajam režīmam nebija pieņemams viņa domāšanas veids (atšķirībā no G.Hēgeļa idejām, kuras bija cieņā gan nacistiskajā Vācijā, gan PSRS).

¹⁷ Sk.: <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history/Mathematicians/Godel.html>
Plašāk matemātiskās loģikas atziņas, tajā skaitā arī otro K.Gēdela teorēmu sk.: <http://www.ltn.lv/~podnieks/>
Uz šīs K. Gēdela teorēmas balstās mūsdienu matemātiskās loģikas pierādījumu teorija, kas patlaban kļuvusi jau par patstāvīgu zinātnes nozari

¹⁸ Kriminālprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.04.2005.; spēkā no 01.10.2005.; publicēts Latvijas Vēstnesī 11.05.2005., Nr.74.

¹⁹ Griek.: *επιστημη* – zināšana

²⁰ Plašāk par to, piemēram, sk.: <http://en.wikipedia.org/wiki/Epistemology>

sevi ir ideālas dabas fikcija, kuras atbilstība esībai nav nedz pierādāma, nedz noliedzama ar formālās loģikas vai dialektiskās loģikas metodēm.

Var jau žonglēt ar dialektiskās loģikas trinitārajām shēmiņām, taču nevajadzētu to nosaukt par esības izziņu – tam nav pilnīgi nekāds sakars ar izziņu. Turklāt diez vai to pat var saukt par patstāvīgu loģiku, varbūt tā ir vien formālās loģikas speciālgadījums?! Dialektiskās loģikas būtību un vērtību vislabāk var raksturot ar Viljama Šekspīra «Hamletā» *Polonius* izteiktajiem vārdiem: «Lai arī tas būtu vājprāts, tomēr tajā ir metode.»

Tiešām, uz G. Hēgeļa dialektiskās loģikas un K. Marksa un F. Engelsa ideju pamata izveidotajā «dialektiskajā materiālismā»²² ir metode, nenoliedzami. Ne velti tā deva iespēju radīt pat atsevišķu “zinātni” – *zinātnisko komunismu*, uz kā tad arī gadu desmitiem balstījās juridiskā zinātne, diemžēl, arī Latvijā. Tomēr praktiski kā metode sabiedrības pārvaldes attīstībai tā noveda sabiedrības attiecības *šizofrēniskā* stāvoklī, kad despotisks totalitārisms tika dēvēts par «tautas varu», kad cilvēku sistēmiska iznīcināšana tika dēvēta par «gaišās nākotnes celtniecību», kad globāla kodolkara provocēšana, bruņošanās sacensība un daudzu lokālu militāro konfliktu izraisīšana tika dēvēta par «cīņu par mieru» utt.

Paradoksi un sabiedrības faktiskās likumsakarības parāda «dialektiskās loģikas» *loģisko* shēmu nekorektumu tās pašos pamatos. Bet uz nekorektas domāšanas metodēm balstīt zinātniskas izziņas metodoloģiju nevar!

Jāuzsver, ka realitātes likumsakarībām atbilstīga izpratne par domāšanas un izziņas principiem būtiska ir ne tikai juridiskajai zinātnei, bet arī juridiskajai praksei, jo arī pareiza tiesību normu iztulkošana un piemērošana nav iespējama uz maldīga metodoloģiskā pamata.

Lietderīgi arī piebilst, ka **domāšanu** (kas ir pamatprocess tiesību normu iztulkošanā gan juridiskajā darbā, gan to doktrinālajā iztulkošanā juridiskajā zinātnē), ko it kā pētī loģika, nav pareizi definēt nošķirti no citiem apziņas procesiem (kā to dara loģikas un nereti arī

²¹ Var piebilst, ka arī juridiskajā praksē, t.sk. novērtējot pierādījumus lietā, piemīt arī subjektīvisma aspekts, kas pat ir reglamentēts procesuālajās tiesību normās, piemēram, «iekšējā pārliecība» un «tiesiskā apziņa» (KPK 51. pants). Arī Kriminālprocesa likumā, lai arī nav iekļauti norādītie termini, tomēr ir paredzēti subjektīvisma elementi, tajā skaitā «saprātīgas šaubas» (KPL 19. pants un 124. pants), «pārliecība» (KPL 402. pants). Civilprocesa likumā arī paredzēta «iekšējā pārliecība» un «tiesiskā apziņa» (CPL 97. pants). Arī krimināltiesībās ir būtisks subjektīvais aspekts, proti – katra noziedzīga nodarījuma kvalificēšanai jāizvērtē tā subjektīvā puse. Tāpat arī civiltiesības ietver arī subjektīvos aspektus, piemēram, «laba ticība» (Civillikuma 1. pants), «taisnības apziņa» (Civillikuma 5. pants), «gribas īstums» u.c.

²² Uz šo jēdzienu tiešu saistību norādīja arī Dr.iur. K. Strada – Rozenberga, citējot, ka «krievu filozofiskajā literatūrā par neapstrīdamu kļūva atziņa par dialektiskās loģikas sakrišanu ar materiālisma dialektiku un izziņas teoriju».

Sk.: Strada – Rozenberga K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002. – 12. lpp.

Jāpiebilst gan, ka PSRS ideologu pompozās atziņas par it kā G.Hēgeļa ieviesto principu, ka patiesības kritērijs ir prakse (nav korekti apgalvot, ka to ieviesa G.Hēgelis, jo par to runāja jau sengrieķu filosofi, bet izvērša Džons Loks savā 1690.g. darbā «Eseja par cilvēka sapratni»), faktiski jau nekādi neizpauzās praksē, kad viņi piedzīvoja pilnīgu *fiasco* savos centienos «ar dzelzs dūri iedzīt cilvēkus komunismā» jeb ar loģiskā pozitīvisma metodi izveidot tādu [bez]tiesisko režīmu, lai varētu ar despotiskām metodēm nest cilvēkiem gaišo nākotni, kāda izrietēja no dialektiskā materiālisma un zinātniskā komunisma idejām.

juridiskās zinātnes literatūrā), jo domāšana izpaužas daudzpusīgi un vienoti ar pārējiem psihiskajiem procesiem, tajā skaitā – uztveri, atmiņu, gribu, emocionālajām reakcijām, instinktīvajiem pamudinājumiem, personas socializācijas procesā izveidotajām nostādnēm un motivācijas sistēmu u.c. Ja juridiskajā zinātnē domāšanas procesu novērtē tikai ar tiem priekšstatiem, kādus sniedz loģika, tad gan juridiskā zinātne, gan arī uz to balstītā juridiskās prakses pilnveidošana kļūst nereti atrauta no faktiskām cilvēku psihi un sabiedrības dzīves likumsakarībām, līdz ar to bezjēdzīga un nevajadzīga, bet dažkārt pat tā kļūst bīstama sabiedrībai (kā, piemēram, PSRS ģenerālprokurora A. J. Višinska ieviestā sociālistiskā jeb t.s. «padomju tiesību» sistēma («советское право»), kas bija loģiskā pozitīvisma un dialektiskā materiālisma integrēšanas likumsakarīgs produkts).

Domāšana ir vienlaikus gan diskrēti lineārs esības modelēšanas process valodas formās (ko apraksta loģika), gan arī vienoti ar citām psihi norisēm saistīts modāli holisks esības apzināšanās process, kas ir cilvēka vienotā dzīvā organisma izpausme (*Vivere est cogitare*).²³ Tieši kā pret daudzveidīgu kompleksu fenomenu pret to arī ir lietderīgi attiekties. Domāšanu nav vēlams izprast kā kaut ko tādu, ko varētu pietiekami pilnīgi un skaidri izziņāt ar vienīgi loģikas (sevišķi jau ar kaut kādas «dialektiskās loģikas») līdzekļiem. Vispārīgās domāšanas un izziņas likumsakarības izzina ne tik daudz loģika, cik psiholoģija un psihofizioloģija.²⁴

Ievērojot minēto, autors nevar piekrist uzskatam, ka domāšanu it kā var iedalīt divos līmeņos – formāli loģiskajā (jeb, pēc G. Hēgeļa apzīmējuma, «metafiziskajā») un dialektiskajā loģikā.²⁵ Šāds iedalījums ved strupceļā, ierobežotā terminoloģiskā modelī, kas šķiet ideāls un pilnīgs tikai tik ilgi, kamēr netiek apsvērti tās pamatpostulāti (sk. K. Gēdela teorēmu) un kamēr netiek pārbaudīta tā prezumēto ideju atbilstība faktiskajām likumsakarībām. Bet pēc tam (ja vien cilvēka izziņa nonāk līdz tam) jau atklājas, ka šādā izpratnē «domāšana» faktiski nozīmē tikai domāšanas procesa nepilnīgu modelēšanu kā ideālas dabas fantomu cilvēka apziņā, kas ir tālu no faktiskas domāšanas un realitātes izziņas, dažkārt pat tik tālu, ka jau robežojas ar fikciju.

²³ Lat.: Dzīvot nozīmē domāt

²⁴ Jāpiebilst, ka pat psiholoģija, psihofizioloģija vai jebkāda cita zinātne līdz šim nav noskaidrojusi, kas faktiski ir apziņa un psihe. Šie fenomeni un arī to izpausmes, tajā skaitā domāšana, mūsdienu zinātnei vēl aizvien ir *Terra Incognita* jeb pēc Imanuela Kanta «*das Ding an sich*» jeb «lieta sevī». Arī visas psihiskās norises ir vienīgi aprakstītas to ārējās izpausmēs, bet nav pietiekami izprastas to būtībā.

²⁵ Sk.: Dombrovskis R. Dr.hab.iur., prof.emer. Pierādījumu izpratne dialektiskās loģikas skatījumā // Latvijas Vēstneša izdevums Jurista Vārds, 19.10.2004., Nr. 40 (345);

Vedins I. prof. Dr.hab.phil. Loģika : Māc.grām. augstskolām / 2., papild. izd. – Rīga: Avots, 2000. – 22.lpp.

Tāpēc gan juridiskajā zinātnē, gan praksē lietderīgi censties vispār maksimāli izvairīties no neauglīgas un nevajadzīgas teoretizēšanas, lai neiekristu *platonisma* slazdā – *Veritatis oratio simplex est.*²⁶

Ja juridiskās zinātnes pilnveidošanu virza galvenokārt tikai uz teorētisku koncepciju izstrādi un savas pārliecības aizstāvēšanu ar loģikas shēmām, tad būtiski samazinās šādi veiktā zinātniskā darba nozīme sabiedrībai. Bet juridiskais darbs tik tieši attiecās uz cilvēku tiesību un interešu nodrošināšanu, ka tā pilnveidošanu, tajā skaitā arī juridiskā zinātnes ietvaros, nav pieļaujams veikt sholastiskas teoretizēšanas virzienā, novēršoties no reālās dzīves likumsakarībām un cilvēku vajadzībām, vienlaikus zaudējot pragmatismu, skaidrību un atbildību par sava darba **faktisko lietderību** sabiedrībai. *Non scholae, sed vitae discimus!*²⁷

Turklāt jānorāda, ka faktiski arī loģika kā zinātne savu atziņu sistēmu jau diezgan sen ir bagātinājusi plašākas izpratnes virzienā, definējot ne tikai *formālo loģiku*, bet arī *modālo loģiku*, un norādot pat uz *paradoksu loģiku* (tā attiecās ne vien uz seno domātāju formulētajiem paradoksiem, bet arī uz *nenoteiktības relāciju* kvantu fizikā, kā arī fenomenoloģijas un sinerģētikas konstatētajām likumsakarībām u.c.), bet loģikas atziņu sistēmā G. Hēgeļa dialektiskā loģika faktiski tiek pieminēta tikai garāmejojot – kā devums šās nozares vēsturiskās attīstības atspoguļošanai.

Savukārt Imanuela Kanta ieguldījums loģikas, izziņas teorijas un arī tiesību filosofijas attīstībā ir nepelnīti pamests novārtā. Viņa morālo imperatīvu un *transcedentālās loģikas*²⁸ koncepcija ir daudzkārt vairāk piemērots metodoloģiskais pamats mūsdienu juridiskās zinātnes attīstībai, nekā G. Hēgeļa spekulatīvās trinitārās shēmiņas.

Rezumējot iepriekšminēto – kopumā zinātniskas izpētes metodoloģija jābalsta nevis uz kaut kādu vienu teorētisku koncepciju, kā tas pieņemts politiskas vai reliģiskas ideoloģijas ietekmētā zinātnes darbā, kad faktiski ar zinātnes palīdzību valdošā elite centās nostiprināt savu dominanti pār sabiedrību,²⁹ bet gan tā jābalsta uz vispārējiem, esības likumsakarībām atbilstīgiem principiem, kuri nodrošina esības izziņu iespējami pilnvērtīgā un objektīvā veidā, ievērojot arī ētiskos principus³⁰ un sabiedrības faktiskās vajadzības.

²⁶ Lat.: Patiesības valoda ir vienkārša

²⁷ Lat.: Ne skolai, bet dzīvei mācāmies

²⁸ Lat.: *transcedent* – caur [pār] cilvēka gribu

²⁹ Sk., piemēram, ievērojamā zinātnes filosofa *Michael Polanyi* vērtējumu tam, kāpēc PSRS tika noliegta ģenētika: <http://www.mwsc.edu/orgs/polanyi/>

³⁰ Sk.: Zinātnieka ētikas kodekss / Akceptēts Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta sēdē 1997.gada 4.novembrī (lēmums Nr. 49.2) un Latvijas Zinātnes padomes sēdē 1997.gada 11.novembrī (lēmums Nr. 11-4). – http://www.lzp.lv/latv/Etikas_kod.htm

Balstoties uz minēto konceptuālo pieeju par zinātniskas izpētes metodoloģiju, kas ar kvaternitārās domāšanas metodēm izveido mūsdienu zinātnes holisko³¹ paradigmu, te autors jau vēlas pievērst uzmanību pamatprincipiem, uz kuriem jābalsta zinātniskas izpētes metodoloģija. Tie uz trīs – **pārbaudāmība, sistēmiskums, atvērtība**.

Pirmais un otrais no šiem principiem ir labi pazīstami, īpaši eksaktajās zinātnēs, kur nekāda zinātniska teorija netiek pieņemta, kamēr tās formulētās atziņas nav pārbaudītas neatkarīgi veiktos pētījumos.³²

Jānorāda gan, ka juridiskajā zinātnē, īpaši no pozitīvisko tiesību doktrīnas interpretācijas aspekta, dažkārt teorijas tiek balstītas uz idejām, kas veidotas vairāk *a priori*, mazāk *a posteriori* (kas pamatā saistīta ar relatīvisko tiesību doktrīnas interpretāciju, līdz ar to līdz XX gs. otrajai pusei vairāk bija raksturīga vien ASV juridiskajā zinātnē).

Iepriekš minētajiem zinātniskas izziņas principiem atbilstīgi pamatnosacījumi mūsdienās ir arī juridiskajā zinātnē un juridiskajā praksē. Piemēram, noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā vai civiltiesisku attiecību izskatīšanā tiesā normatīvie akti nosaka pierādījumu obligātu pārbaudi, bez tam, tiesību sistēma, īpaši jau kontinentālās Eiropas tiesību saimē, tiek veidota sistēmiski. (Šeit gan var norādīt, ka angļu – sakšu tiesību saimei raksturīgais precedentu institūts, kad tiesību piemērošanā balstās uz analogiju (*stare decisis*), kā arī lietu izspriešana, vadoties pēc taisnīguma (*ex aequo et bono*), būtībā mazina sistēmiskuma principa izpausmi, jo tiek mazāk veikta tiesību normu kodifikācija.)

Tomēr sistēmiskuma un pārbaudāmības principu zinātnē nevajadzētu īstenot sholastiski, lai nepārvērstu zinātni par farsu, kad faktiski nenotiek jebkāda izziņa, bet vienīgi jau esošo priekšstatu (dogmu) stūrgalvīga aizstāvēšana pret jebkādam izmaiņām, visu zinātnisko pētniecību pārvēršot par nevienam nevajadzīgiem teorētiskiem strīdiem, it kā nekādas aktuālākas sabiedrības vajadzības vairs juridiskajai zinātnei nebūtu, ko risināt.

Sistēmiskuma un pārbaudāmības principi nedrīkst būt vienīgie zinātnē, tie nedrīkst kļūt par instrumentu, ar ko norobežoties no jaunām idejām, faktiski ieslēdzot zinātni iepriekš aksiomātiski definētu ideju un to fiksējošas interpretācijas sprostā. Pārbaudāmības principu nosakošais loģiskais pozitīvisms mūsdienu zinātnes paradigmā faktiski kļuvis vien par speciālgadījumu. Un tas ir ļoti būtiski arī juridiskajā zinātnē.

Var piebilst, ka pārbaudāmības principa nozīmi zinātnē nereti cenšas pamatot ar pazīstamo *Okama asmens* principu, proti: «Bez nepieciešamības nevajag daudz [apgalvot]» («*Entia non sunt multiplicanda sine necessitate*») jeb, citos avotos, «*Pluralitas non est ponenda sine necessitate*»); vai retāk *Okama asmens* princips oriģinālajos avotos izteikts:

³¹ Par holisko paradigmu sk. turpmāk

³² Tradicionāli ieteiktās pamatmetodes zinātnes hipotēžu un teoriju pārbaudīšanai sk., piemēram: <http://www1.tpgi.com.au/users/tps-seti/baloney.html>

«To, ko var [izteikt] ar mazāku [daudzumu], nevajag [izteikt] ar lielāku [daudzumu]» («*Frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora*»)³³ Jānorāda, ka mūsdienās *Okama asmens* principu dažkārt izsaka ar izmainītu nozīmi: «Bez vajadzības nevajag izdomāt kaut ko jaunu».

Šās nostādnes pārstāvji, pirmkārt, neiedziļinās paša *Okama asmens* principa būtībā (kā norādīts, to patvaļīgi pārformulē, izmainot jēgu), otrkārt, nereti neņem vērā, kāda ir šā principa izcelsme (bet tas nebūt nav mazsvarīgi), treškārt, ignorē to, ka šāda pieeja ir būtisks kavējošs faktors zinātnes pamatuzdevumam: «jaunu patiesību atklāšana par parādībām un procesiem»³⁴ un neatbilst arī psiholoģiskai nostādnei izziņai: «Zinātnieka darbības galvenajai motivācijai ir jābūt iekšējam aicinājumam izprast un izziņāt dabas vai sabiedrības likumsakarības un vēlmei bagātināt savas zinātniskās nozares sasniegumus».³⁵

Arī juridiskā prakse nebalstās tikai uz sistēmiskuma un pārbaudāmības principiem (kaut arī tie, neapšaubāmi, ir iekļauti tās pamatā). Kaut vai, piemēram, noziedzīgu nodarījumu atklāšanai vienmēr iesaka izvirzīt visas iespējamās kriminālistiskās versijas, bet nevis tikai vienu, kura šķiet visticamākā, jo tikai tas var nodrošināt pietiekami pilnīgu izmeklēšanu, lai procesa virzītājs meklētu visas nozieguma pēdas un neļautu tā izdarītājam izvairīties no atbildības.

Jāpiebilst gan, ka, diemžēl, praksē dažkārt tomēr pieredzējušākie policijas darbinieki saviem jaunākajiem kolēģiem iesaka neizrauties ar daudzu versiju izvirzīšanu un pārbaudi (pretēji tam, kā tas tiek mācīts Latvijas Policijas akadēmijā), vīzdegunīgi pamācot viņus aizmirst «teoriju», jo tagad šis vecākais kolēģis mācīšot «praksi». Tomēr labi zināms arī, cik patiesībā dažkārt «efektīvs» ir Latvijas policijas faktiskais darbs noziedzīgu nodarījumu atklāšanā... Ieteikums pievērst uzmanību tikai vienai visticamākajai kriminālistiskajai versijai parasti jau sakņojas tieši slinkumā un pašpārliecinātībā, nevis vēlmē rūpīgāk strādāt.

Tāpat arī dažkārt esošā zinātnieku nostādne ignorēt vai nopelt jaunu pētnieku izvirzītas hipotēzes un kreatīvu pieeju izziņā nereti sakņojas vēlmē stūrgalvīgi aizsargāt savas dzīves laikā uzbūvēto priekšstatu sistēmu, kuru jauna metodoloģija var sagraut pašos pamatos, ar to radot šaubas par šo autoritatīvo zinātnieku aizstāvēto uzskatu pareizību...

Okamas Viljams (*William of Ockham*), viduslaiku angļu sholasts (dzīv. ap 1285. – 1349.g.), kuru uzskata par agrīnu Reformācijas priekšvēstnesi, savos darbos uzmanību pievērta *Dieva* izpratnei un apsvēršanai, nevis dabas vai sabiedrības likumsakarību izpētei. Viduslaikos teoloģiskā sholastika bija ļoti izdevīga, jo argumentēja, kāpēc nevajadzētu

³³ Sk.: <http://www.newadvent.org/cathen/Okkama.htm>

³⁴ Zinātnieka ētikas kodekss / Akceptēts Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta sēdē 1997.gada 4.novembrī (lēmums Nr. 49.2) un Latvijas Zinātnes padomes sēdē 1997.gada 11.novembrī (lēmums Nr. 11-4). – http://www.lzp.lv/latv/Etikas_kod.htm

³⁵ Turpat

apšaubīt reliģiskās dogmas. Taču zinātne, atšķirībā no reliģijas, jābalsta nevis uz ticību aksiomātiski veidotām dogmām, bet gan uz atvērtību izziņā un gatavību arī apšaubīt līdzšinējās aksiomas, jo tikai tā var atklāt kaut ko jaunu. Ja mūsdienu zinātnieki izskatītu Okamas Viljama atziņas,³⁶ tad diez vai vēl XXI gs. uz viņa ieviesto nostādni balstītu zinātnes metodoloģisko pamatu.

Ievērojot minēto, autors uzskata, ka ikvienas zinātnes, tajā skaitā arī juridiskās zinātnes metodoloģiskais pamats jābalsta uz vēl trešo pamatprincipu – **atvērtību**, lai nodrošinātu zinātnes attīstību, jo zinātne var attīstīties (un, līdz ar to, būt lietderīga sabiedrībai ar tās dinamiski mainīgajām vajadzībām) vienīgi kā pastāvīga izziņa, nevis kā dogmatiska priekšstatu sistēma, kur netiek ielaists nekas jauns un visa enerģija tiek veltīta vienīgi terminoloģiskiem strīdiem.

Jāpiebilst, ka tas faktiski nav šā darba autora izdomājums, jo atvērtības princips balstās uz iepriekš jau pieminēto ģeniālā matemātiķa K. Gēdela teorēmu (un arī viņa otro teorēmu), kas līdz ar kvantu fizikas atklāto *nenoteiktības relācijas* principu u.c. radīja pamatu pilnīgi jaunai paradigmai mūsdienu zinātnē, iepriekš dominējošo zinātnes paradigmu aplūkojot kā pareizu, taču tikai kā speciālgadījumu plašākā un daudzpusīgākā pasaules ainā.

Atvērtības princips ļoti nozīmīgs ir arī *kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas* zinātnes apakšnozarei, kuras uzdevums ir izstrādāt efektīvus noziedzīgu nodarījumu novēršanas, atklāšanas un procesuāli pareizas izmeklēšanas līdzekļus, paņēmienus un metodes, turklāt tādos apstākļos, kad noziedzīgo nodarījumu līdzekļi, paņēmieni un metodes pastāvīgi tiek pilnveidoti un pat parādās pilnīgi jauna veida noziedzīgi apdraudējumi.

Balstoties uz pavisam īsi³⁷ iezīmēto mūsdienu zinātnes paradigmas metodoloģiskā pamata izpratni (proti – uz kvaternitāru domāšanu balstīta izziņa saskaņā ar trim pamatprincipiem: pārbaudāmība, sistēmiskums, atvērtība), jau var pāriet pie šaurāka jautājuma – par poligrāfa pārbaudes metodoloģiskā pamata **vietu zinātnes sistēmā**.

Mūsdienās Latvijā tiek konsekventi aizstāvēts uzskats, ka *kriminālistika un operatīvās darbības teorija* ir tikai un vienīgi juridiskā zinātne.

Kā uzsvēris profesors, Dr.habil.iur. Anrijs Kavalieris, kriminālistika ir juridiska zinātne, un jebkādi tās «dejuridizācijas» mēģinājumi ir zinātniski nepamatoti.³⁸

³⁶ Sk., piemēram: http://www.aphorism.ru/cgi-bin/sch_avtor3.cgi?avtor=4383

³⁷ Tā kā šis jautājums nedaudz pārsniedz darba tematu un mērķi, šeit tas plašāk netiek skatīts

³⁸ Kavalieris A., profesors, Dr.hab.iur. Vai kriminālistika ietilpst juridiskajā zinātnē // Jurista vārds : Latvijas Vēstneša nedēļraksts, 17.05.2005, Nr.18., 2.-3.lpp.

Tas pilnībā saskan ar Latvijas Zinātnes padomes apstiprināto Latvijas zinātņu nozaru un apakšnozaru klasifikāciju, kur *kriminālistika un operatīvās darbības teorija* ir juridiskās zinātnes apakšnozare:³⁹

«19. Juridiskā zinātne.

19.6. Kriminālistika un operatīvās darbības teorija ir juridiskās zinātnes apakšnozare, kurā pēta noziedzniekus atmaskojošo pierādījumu un to atrašānai nepieciešamās informācijas veidošanās likumsakarības un uz šo likumsakarību izzināšanas pamata izstrādā jaunas, mūsdienu apstākļiem un Eiropas līmenim atbilstošas metodes un līdzekļus šo pierādījumu un informācijas apzināšanai, fiksācijai, izpētei, izvērtēšanai un izmantošanai pierādīšanas procesā.»

Autors šim viedoklim pievienojas (turpmāk arī aplūkoti virkne tieši juridiskas dabas apstākļu saistībā ar darba tematu), tomēr vienlaikus arī papildinot to ar savu viedokli, ka kriminālistika kā pilnvērtīga juridiskā zinātne ir īpatnēja un bagāta tieši ar to, ka tā ir arī *integrālā zinātne*, jo tā integrēta ar vairāku citu zinātnes nozaru atziņu un metožu sistēmu. **Proti, kriminālistika ir integrāla juridiskā zinātne.**

Minētais jēdziens nebūt neveido pretrunu, jo tieši integrālo zinātņu vienota attīstība agrāk tipisko šauri specializēto zinātnes nozaru vietā ir mūsdienu zinātnes paradigmas veidošanās likumsakarīga īpatnība, un tieši tas arī būtiski bagātina gan zinātnisko izpēti, gan tās rezultātu praktisko pielietojumu, tajā skaitā arī tiesībsargājošo iestāžu darbā. Kriminālistikas zinātnes metodoloģisko pamatu integrāli veido gan tie principi un atziņu un metožu sistēma, kādi raksturīgi juridiskajai zinātnei, gan arī tādi, kas raksturīgi integrālajām un eksaktajām zinātnēm.

Zinātņu nozaru sistematizācija faktiski ir tieši atkarīga no zinātnes metodoloģiskā pamata (tāpēc arī autors šeit šos jautājumus skata vienoti). Saskaņā ar autora viedokli, kas atbilst arī daudzu atzītu zinātnes pārstāvju viedoklim, nevar uzskatīt par pareizu tādu pieeju, ka zinātnes nozaru sistematizāciju galarezultātā nosaka nevis zinātnieki, bet gan ierēdņi, turklāt ar viņu izveidoto normatīvi nostiprināto zinātnes nozaru klasifikāciju tiek ierobežota zinātnes attīstība, piemēram, tādā veidā, ka netiek piešķirti granti tiem pētījumiem, kuri tiek veikti starpzinātņu jomā (kaut arī tieši šīs jomas ir visaktuālākās), ja ierēdņi uzskata, ka pētījuma pieteikumā nav precīzi norādīta zinātnes nozare atbilstīgi viņu izstrādātajai klasifikācijai, vai arī zinātnes attīstība tiek bremsēta ar to, ka netiek dota iespēja aizstāvēt promocijas darbu starpzinātņu jomā, ja netiek skaidri norādīta zinātnes nozare atbilstīgi

³⁹ Nolikums par Latvijas Zinātnes nozaru un apakšnozaru klasifikatoru / Latvijas Zinātnes padomes nolikums. Apstiprināts LZP sēdē 23.03.1999. ar lēmumu Nr. 2-3-1; papildināts LZP Valdes sēdē 2.02.2004. – Latvijas zinātņu nozaru un apakšnozaru saraksts / Apstiprināts LZP sēdē 16.11.1999. ar lēmumu Nr. 9-3-1; ar papildinājumiem, kas izdarīti ar 16.12.2003. (Šajā klasifikācijā *kriminālistika un operatīvās darbības teorija* ir ar kārtas numuru 19.6). Sk.: http://www.lzp.lv/latv/zin_noz_sar.htm

ieredņu izstrādātajai klasifikācijai. Saskaņā ar autora viedokli, tāda pieeja valstī, ka valsts politiku pārstāvošā ierēdniecība normatīvi reglamentē pat zinātņi, sakņojas pozitīvisko tiesību doktrīnas pārliedkā dominēšanā valsts pārvaldē, bet tas, vismaz Latvijā, lielā mērā ir rezultāts sociālisma ideoloģiskajam mantojumam.⁴⁰ Savukārt rietumvalstīs lielākoties zinātnes attīstību nosaka nevis ierēdņi kā noteicēji par finansējumu zinātņei un zinātniskās kvalifikācijas atzīšanu, bet gan zinātnieki.

Viens no nozīmīgākajiem mūsdienu zinātnes paradigmas pamatlicējiem ir Nobela prēmijas fizikā laureāts, ģeniālais dāņu fiziķis Nilss Bors (*Niels Henrik David Bohr*), no kura izstrādātajiem pamatprincipiem faktiski rietumu kultūrā iesākās mūsdienu tendence visdažādākās zinātnes nozares aizvien vairāk balstīt uz *holisku*⁴¹ pasaules redzējumu, integrējot dažādas zinātnes nozares vienotā izziņas sistēmā.

Akadēmiķis Edgars Imants Siliņš par to teicis: «Ja XIX gs. zinātnē dominēja zinātnes diferenciacija,⁴² jaunu, šauru un specifisku zinātnes nozaru rašanās, tad mūsu gadsimtam raksturīga pretēja tendence – apvienojošu, integrālu, sinkrētu zinātņu veidošanās, kuras aptver vairāku zinātņu nozaru sfēras vai arī veidojas šo zinātņu robežjoslās.»⁴³

Kā piemērus jauniem perspektīviem zinātnes attīstības virzieniem, kuros integrēti dažādu, dažreiz šķietami pat attālu zinātnes nozaru izpētes priekšmeti un metodoloģija, var minēt – *informācijas teorija* (kuras triumfs bija ģenētiskā koda atšifrēšana) un ar to cieši saistītā *kibernētika*, arī juristiem varbūt mazāk pazīstamās, taču ļoti nozīmīgās zinātnes *sinerģētika*, kā arī *nelineāro sistēmu dinamika*, kuru pētījumu priekšmetā ietilpst gan dzīvā, gan nedzīvā daba, no atomiem un molekulām līdz cilvēkam, no mikrodaļiņām līdz organismu populācijām un cilvēku sabiedrībai, vēl arī *psihofizioloģija*, *bioķīmija* u.c.

Starpdisciplīnu jeb integrālo zinātnes nozaru nozīmīga attīstība mūsdienu zinātnes holiskajā paradigmā izpaužas aizvien plašāk, turklāt gan fundamentālo, gan lietišķo zinātņu jomās un pētījumos. Arī *kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas* attīstība aizvien vairāk ir vērsta uz pētījumiem vienlaikus vairāku zinātnes nozaru saskares punktos. Tieši

⁴⁰ Totalitāro valstu, tajā skaitā nacionālsociālisma, fašisma un komunisma (boļševisma) režīmu tiesību sistēmas bija izteikti pozitīviskas.

Sk.: Broks J. asoci. profesors, Dr.phil. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi.– Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004. – 400. – 402.lpp.: sh.

⁴¹ Grieķ.: *ηολον* – esība. Redukcionismam pretējās metodes – holisma pamatā ir koncepcija, ka sistēmas īpašības ir pārākas par tikai visu tās komponentu summu. Par mūsdienu zinātnes paradigmas *holismu* un zinātnes vienotību, kas sakņojas Nobela prēmijas fizikā laureāta N.Bora komplementaritātes principā, skat., piemēram: Siliņš E.I., LZA akadēmiķis, profesors, Dr.hab.phys. Lielo patiesību meklējumi. – Rīga: Jumava, 1999. – 510 lpp.: il.

Sk. arī: <http://en.wikipedia.org/wiki/Holism>

Jāpiebilst, ka dažkārt šās paradigmas nosaukumā lieto vārdu «holistiskā», kam ir tā pati nozīme.

⁴² Lat.: *diferent* – nošķirti, dažādos virzienos

⁴³ Siliņš E.I., LZA akadēmiķis, profesors, Dr.hab.phys. Lielo patiesību meklējumi. – Rīga: Jumava, 1999. – 115.lpp.

zinātnes starpdisciplīnu jomās atklājas jaunas iespējas svarīgu praktisku uzdevumu risināšanā, tajā skaitā arī tiesībsargājošo iestāžu darbā. Tāpēc, saskaņā ar autora viedokli, pie starpdisciplīnu jeb integrālajām zinātnēm pieder arī kriminālistika, jo tās ietvaros juridiskajā praksē ļoti cieši integrētas dažādu atšķirīgu zinātnes nozaru atziņas un metodes, tajā skaitā, eksaktās un tehniskās zinātnes nozares – kriminālistisko ekspertīžu metodikās (piemēram, tiesu ķīmiskā ekspertīze, ballistiskā ekspertīze utt.), humanitārās un sociālās zinātnes, īpaši psiholoģija – izmeklēšanas darbību taktikas, piemēram, nopratināšanas taktikas izstrādē, kā arī atsevišķu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas metodikas izstrādē utt., u.tjpr.

Uz šādu attīstības procesu norāda arī profesors, Dr.iur. Jevgēņijs Konovalovs, uzsverot: «Zinātniski tehniskais progress, kas nevarēja neizskart arī tiesvedību, nosaka zināšanu diferenciācijas un integrēšanas nepieciešamību, kā ietekmē rodas jaunas zinātņu nozares, tiek izstrādāti un pilnveidoti līdzekļi un metodes attiecīgiem zinātniskiem pētījumiem, no vienas puses, bet no otras puses – notiek zinātņu savstarpēja iekļaušanās viena otrā, to sintēze, pastāvīga mijiedarbība, kā rezultātā vienas zinātnes līdzekļi un metodes visbiežāk tiek pielietotas citā zinātnē vai kopā ar to viena un tā paša objekta vai parādības izpētei. [...] Līdz ar to, zinātnes atziņu diferenciācija ved pie zinātņu sadrumstalošanās, pie to pārzinošo personu aizvien šaurākas specializēšanās, pie viņu darba sadalīšanas. Savukārt to integrēšana, kā iepriekš norādīts, nosaka zinātņu pastāvīgu mijiedarbību un savstarpēju tās iespēju izmantošanu izpētes procesā.»⁴⁴

Profesora J. Konovalova viedoklis sasaucās arī ar citu autoritatīvu speciālistu atziņām, tajā skaitā šo: «Zinātniski tehniskās revolūcijas mūsdienu etapā noteicošā loma zinātnes attīstībā ir zinātnisko atziņu integrēšanas un diferenciācijas procesiem, fundamentālo zinātņu paplašināšanai un padziļināšanai, kompleksai pieejai zinātniskos pētījumos. [...] Kriminālistika ir *zināšanu vienots sakausējums*, nevis zinātņu kopums; tai ir nevis kompleksa (jo kompleksums nozīmē atsevišķu zināšanu apvienošanu, nevis to savienošanu), bet gan sintētiska daba. Kriminālistikā nevar izdalīt "tīri juridiskas" un "tīri dabaszinātniskas vai tehniskas" sadaļas jeb "zināšanu kompleksus" kā kaut kādas fiksētas struktūras.»⁴⁵

Bez tam, var pieminēt vēl tādu XX gs. beigās konceptuāli attīstījušos tiesību filosofijas atziņu, ka visa juridiskā zinātne būtībā ir ar integrālu raksturu.⁴⁶

⁴⁴ Konovalovs J. profesors, Dr.iur. Комплексная экспертиза: сущность и проблемы (в порядке обсуждения) // Административā un kriminālā justīcija, 2004, Nr.3/4 (28/29), 38.-47.lpp.

⁴⁵ Криминалистика: Учебник для вузов / А.Ф.Волынский, Т.В.Аверьянова, И.Л.Александрова, Р.С.Белкин и др. Под ред. проф. А.Ф.Волынского. – Москва: Закон и право, Юнити-Дана, 1999. – 8.; 11.-12.с.

⁴⁶ Integratīvās jurisprudences koncepcijas sk.: Broks J. asoc. profesors, Dr.phil. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi.– Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004. – 384. – 390. lpp.

Minētā integrālā pieeja kriminālistikas priekšmeta noteikšanā pilnībā attiecās arī uz ekspertīzēm, tajā skaitā **poligrāfa ekspertīzi**.

Kriminālistikas zinātnes atziņu sistēmā tradicionāli ietilpst kriminālistisko ekspertīžu metodikas, tās vēsturiski pat veidojušas galveno kriminālistikas daļu. Tāpēc poligrāfa pārbaudes (ekspertīzes) metodiskie aspekti, tajā skaitā tās vēsturiskā attīstība un agrākos gados veiktie pētījumi šajā jomā, tās praktiskā pielietošana Latvijas un ārvalstu juridiskajā praksē, kā arī tās metodiskie pamati un jautājums par ticamību un validitāti, kopsakarībās ar citiem aspektiem jāskata kriminālistisko aspektu kontekstā. Uz šo aspektu izpratnes jau jābalsta juridisko jautājumu izpēti, tajā skaitā kriminālprocesuālo tiesību normu, cilvēktiesību un citu saistīto tiesību nozaru aspekti.⁴⁷

Šeit gan var piebilst, ka Latvijā kriminālistikas atziņu sistēma, pārņemot tādu pieeju no PSRS laikā izstrādātās kriminālistikas sistēmas, norobežojas no vairāku ekspertīžu metodoloģijas, kuras netiek uzskatītas par «kriminālistiskām» ekspertīzēm, bet tiek sauktas par «tiesu» ekspertīzēm, tajā skaitā – tiesu psihiatriskā, tiesu psiholoģiskā, tiesu medicīnas, tiesu grāmatvedības u.tml. Tā kā šis jautājums dažkārt ir attiecināts arī uz poligrāfa ekspertīzi, tad šeit to var atsevišķi aplūkot.

Uzreiz jāuzsver, ka minētajā jautājumā pieņemtā nostāja faktiski ir diezgan neskaidra, jo vienlaikus nošķirot šās jomas, tūlīt jau tiek iezīmētas ciešas saistības, it kā būtu bažas nošķirt tās pārāk izteikti. Šo neskaidro pozīciju vairāku ekspertīžu metodiku attiecināšanai uz kriminālistiku labi parāda, piemēram, šis citāts no kriminālistikas mācību grāmatas:

«Kriminālistika saistīta arī ar citām zinātnēm un to nozarēm, ieskaitot tiesu psiholoģiju, [...] tiesu medicīnu un [tiesu] psihiatriju, [...] tiesu grāmatvedību [...] u.c. Šajā sakarībā izcilais fiziķis Makss Planks uzsvēra, ka "zinātne iekšēji sastāv no viena veseluma. Tās sadalīšanu atsevišķās nozarēs nosaka ne tik daudz lietu būtība kā cilvēku izzināšanas spēju aprobežotība. Īstenība ir nepārtraukta saikne no fizikas un ķīmijas caur bioloģiju un antropoloģiju uz sociālām zinātnēm, saikne, kuru nedrīkst pārraut nevienā vietā, ja nu vienīgi patvaļīgi."»⁴⁸

Kā redzams, šā citāta sākumā teikts, ka kriminālistika ir saistīta ar *it kā* citām zinātnēm un to nozarēm, no kā izriet, ka tiesu psiholoģija u.tml. nekādi neietilpst kriminālistikas priekšmetā.

Taču uzreiz jau jānorāda, ka, piemēram, tāda zinātne kā «tiesu psiholoģija» nemaz nepastāv. Un nepastāv pat tāda patstāvīga nozare psiholoģijas zinātnē.⁴⁹ Tas pats attiecās arī,

⁴⁷ Ar tādu pieeju arī ir veidota šā darba struktūra

⁴⁸ Kriminālistika. 1 daļa : Māc. grām. / Autoru grupa profesora A.Kavaliņa vadībā. Papild. un paplaš. otrais izdev. – Rīga: LPA, 1999. – 24.lpp.

⁴⁹ Par juridiskās psiholoģijas priekšmetu un vietu zinātņu sistēmā plašāk sk. autora izveidotajā Internet mājaslapā: <http://www.eksports.gold.lv/>

piemēram, uz tiesu grāmatvedību – nav tādas zinātnes. Līdz ar to argumentācijā atsaukties uz tādām «zinātnēm» nav gluži korekti. Tajā pašā laikā, nenoliedzami, pastāv gan tiesu psiholoģija, gan tiesu grāmatvedība utt., vienkārši tās nav patstāvīgas zinātnes vai citu zinātņu patstāvīgas nozares, bet gan ir **starpzinātņu nozares**.

Bez tam, minētās nozares ir izveidojušās tieši noziegumu izmeklēšanas zinātnisko atziņu pilnveides gaitā, integrējot tajā atbilstīgās jomas – psiholoģijas, grāmatvedības utt. atziņu un metožu bāzi. Tāpēc nav īsti skaidrs, kāpēc gan mūsdienās kriminālistikas speciālisti *kautrīgi* norobežojas no šīm nozarēm? Pamatatbilde uz to, šķiet, ir viena – priekšstats, ka kriminālistika jāuzskata par tikai un vienīgi juridisku zinātni. Līdz ar to it kā tiesu psiholoģijas un tiesu grāmatvedības metodiku iekļaušana kriminālistikas atziņu sistēmā teorētiski nebūtu vēlama, jo šādi paplašinot kriminālistikas priekšmetu, it kā varētu mazināties tās saistības ar juridiskajiem aspektiem, radot risku, ka kriminālistiku varētu pārstāt uzskatīt par juridisku zinātni.

Tomēr, pirmkārt, praktiski (bet ne teorētiski) šā vai tā šo ekspertīžu metodikas ir integrētas kriminālistikas priekšmetā un tā tam arī jābūt sekmīgas noziegumu izmeklēšanas nodrošināšanai. Otrkārt, tas nebūt nemazinātu kriminālistikas saistību ar juridiskajiem aspektiem, jo tas vienkārši nekādi neizmainītu šo jautājumu – nedz vienā, nedz otrā virzienā.

Risinājums šai samākslotajai pieejai kriminālistikas priekšmeta noteikšanā ir viens – beidzot jābūt drosmīgiem un, kā jau iepriekš minēts, jāatzīst, ka kriminālistika ir nevis tikai juridiska zinātne, bet gan integrāla juridiskā zinātne.

Praktiski tā tas arī izpaužās. Piemēram, tradicionāli par «kriminālistisku» ekspertīzi atzītā daktiloskopiskā vai arī ballistiskā ekspertīze – kas gan tās metodikā ir juridisks? Tikai tas, ka tā tiek veikta saskaņā ar kriminālprocesuālajām tiesību normām un principiem, īstenojot kriminālprocesa mērķus. Bet viss tas taču tikpat attiecās arī uz tiesu psiholoģisko vai tiesu grāmatvedības ekspertīzi!

Šķiet tieši dēļ šī acīmredzamā apstākļa, meklējot kompromisa ceļu kriminālistikas priekšmeta norādīšanā, tad nu arī minētajā citātā redzama tūlītēji iekļauta atsauce uz Nobela prēmijas lauretāta, ģeniālā dāņu fiziķa Maksa Planka viedokli par zinātnes vienotību.

Minētais jautājums no teorētiskā aspekta ir īpaši aktuāls tieši attiecībā uz jauna veida ekspertīzēm, jo dažkārt juridiskās zinātnes pārstāvju vidū pastāv diezgan rezervēta pieeja pret jaunu ekspertīžu veidu iekļaušanu kriminālistikas priekšmetā. Tā tas ir arī attiecībā uz poligrāfa ekspertīzi. Tomēr tas nav pareizi un nav arī vēlami, ievērojot kriminālistikas pamatuzdevumu – tādu atziņu un metožu sistēmas izstrādi un pilnveidošanu, kas var palīdzēt noziedzīgu nodarījumu atklāšanas un izmeklēšanas darbā atbilstīgi kriminālprocesa normatīvajiem nosacījumiem. Poligrāfa ekspertīžu metodika pilnīgi visos aspektos

neapšaubāmi atbilst kriminālistikas priekšmetam un metodoloģiskajam pamatam.

Vienlaikus jānorāda, ka poligrāfa ekspertīžu metodika kriminālistikas ietvaros attīstījusies sistēmiskā saistībā arī ar tādām integrālo zinātņu jomām kā *tiesu psihofizioloģija*, *juridiskā psiholoģija*, *cilvēka etoloģija* un *semiotika*, ievērojot juridiskās zinātnes un juridiskās prakses pamatprincipus un normatīvos nosacījumus – galvenokārt cilvēktiesību un kriminālprocesa nozarēs, un vēl atsevišķās citās tiesību nozarēs (sk. turpmākās nodaļās).

Psihofizioloģija ir viena no jaunām un perspektīvām zinātnes starpdisciplīnu jeb integrālo zinātņu jomām. Viens no tās apakšvirzieniem, vairāk pazīstams no angļu valodas speciālās literatūras ar terminu *forensic psychophysiology*, ko var tulkot kā *tiesu psihofizioloģija*, ir tieši saistīts ar kriminālistiku. Arī autoritatīvi Krievijas juridiskās zinātnes pārstāvji norāda uz šās jomas (kriev.: *судебная психофизиология*) attīstības būtisko nozīmi kriminālistikas zinātnei un tiesībsargājošo iestāžu praktiskajam darbam.⁵⁰ *Juridiskā psiholoģija* ir cita integrālo zinātņu joma, kas ir cieši saistīta ar kriminālistiku, īpaši tās apakšvirziens – *izmeklēšanas psiholoģija* (angl.: *forensic psychology*).⁵¹ *Cilvēka etoloģija* ir starpzinātņu joma, kas sākotnēji attīstījās uz bioloģijas nozares – *dzīvnieku etoloģijas* (tā pētī dzīvnieku uzvedības likumsakarības) bāzes, kā arī antropoloģijas un psiholoģijas ietvaros, taču 1973. gadā ieguva patstāvīgas zinātnes statusu, kad vieni no vadošajiem zinātniekiem šajā jomā – austrietis K. Lorencs (*Lorenz*), vācietis K. Frišs (*von Frisch*) un nīderlandietis N. Tinbergens saņēma augstāko novērtējumu zinātnē – Nobela prēmiju. *Semiotika* ir zinātne, kas pētī zīmes, zīmju sistēmas un uz to pamata radītās valodas,⁵² tajā skaitā semiotikas atziņas attiecās arī uz cilvēku verbālo un neverbālo saziņu, kas noris gan nopratināšanas gaitā, gan poligrāfa ekspertīzē, kā arī uz cilvēka apzinātās informācijas kodēšanu, tajā skaitā atspoguļojot to izmeklēšanas darbību protokolu saturā; tāpat semiotika atziņas attiecās arī uz tiesību normu izstrādi un interpretāciju utt.

Šeit vēlreiz jānorāda, ka poligrāfa ekspertīžu metodika nebūt nav vienīgā kriminālistikas apakšnozare, kas parāda *kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas* integrālo saistību ne vien ar citām juridiskām zinātnēm, bet arī ar eksaktajām un integrālajām

⁵⁰ Sk., piemēram:

Белкин Р.С. докт. юрид. наук., профессор. Курс криминалистики. В 3 томах. Том 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – Москва, 1997. – с. 54.

Комиссаров В.И., докт. юрид. наук, профессор., Комиссарова Я.В., канд. юрид. наук. Проблема становления психофизиологической экспертизы / Комиссаров В.И. заведующий кафедрой криминалистики Саратовской государственной академии права, Заслуженный юрист РФ, академик РАЮН; Комиссарова Я.В. заместитель начальника ГУ Саратовской ЛСЭ // Роль и значение деятельности Р.С. Белкина в становлении и развитии современной криминалистики. Материалы Международной научной конференции (к 80-летию со дня рождения Р.С. Белкина.) – Москва: [Б.и.], 2002.

⁵¹ Par juridiskās psiholoģijas jēdzienu, struktūru un nozīmi, kā arī tās problēmjautājumiem sk. autora izveidotajā Internet mājaslapā: http://eksperts.gold.lv/psychology_lv.html

⁵² Sk.: Agejevs V. profesors, Dr.ing. Semiotika. – Rīga: Jumava, 2005. – 208 lpp.

zinātnēm, tāda saistība izpaužās arī visās citās kriminālistikas apakšnozarēs. Un faktiski jau arī citās juridiskajās zinātnēs izpaužās tādas saistības pazīmes (kaut vai jau minētais par to, ka semiotikas atziņas attiecās arī uz tiesību normu interpretāciju, kas parāda arī, piemēram, kriminālprocesa zinātnes integrālo dabu), kaut gan, protams, tieši kriminālistikai integrālā daba ir visizteiktākā.

Te var piebilst, ka aplūkotais jautājums par kriminālistikas priekšmeta saistību ar citu zinātņu jomu priekšmetiem skatīts arī juridiskajā praksē ārvalstīs. Piemēram, Dienvidāfrikas Republikā 1986. gadā Johaneshurgas apgabaltiesā tika iztiesāta lieta par veikto poligrāfa ekspertīzi, kurā tika risināts jautājums, vai šādas ekspertīzes pieļaujams veikt kriminālistikas speciālistam, kurš ir apmācīts un sertificēts tādu ekspertīžu veikšanai starptautiski atzītā asociācijā (*Amerikas poligrāfa asociācijā*), vai arī tādas pieļaujams veikt vienīgi psihologiem (sīkāk par šo lietu sk. 1.3.8. nodaļā). Šajā lietā savu viedokli izteica neiropsiholoģijas speciālists, DĀR Vitvatersrandas psiholoģijas universitātes profesors, *Ph.D.* T. Holdstoks, kurš, atsaucoties arī uz ASV speciālistu publikācijām, norādīja, ka poligrāfa pārbaudes visu laiku attīstījušās kriminālistikas zinātnes jomā, tiek pielietotas tieši tiesībsargājošo iestāžu darbā un tāpēc nav jebkādi iemesli, lai ierobežotu tiesības tās veikt kriminālistikas speciālistiem. Tādu secinājumu šajā lietā izdarīja arī tiesa.

Angļu – sakšu tiesību saimes valstīs kriminālistikas zinātnē – *forensic science* – aplūkotā mākslīga problēma par ekspertīžu veidu nošķiršanu nav radīta – tajā tiek iekļautas arī visu t.s. *tiesu* ekspertīžu metodikas (tajā skaitā arī poligrāfa ekspertīžu metodika). Un, izrādās, tas šajās valstīs nebūt netraucē gan attīstīties zinātnei, gan nodrošināt efektīvu juridisko praksi.

Ievērojot, ka poligrāfa ekspertīžu metodikas izstrāde galvenokārt veikta tieši angļu – sakšu tiesību saimei piederošajā ASV, kur izstrādātās atziņas un metodiskais risinājums šajā jomā tiek pielietotas visās citās valstīs, kur veic poligrāfa pārbaudes (sk. 1.3. nodaļu), tajā skaitā arī Latvijā veiktajās poligrāfa ekspertīzēs, turklāt autors neatzīst Latvijas kriminālistikas sistēmā izveidoto teorētisko norobežošanu starp «kriminālistiskām» un «tiesu» ekspertīzēm, uzskatot to par mākslīgu un nelietderīgu, tad šeit poligrāfa ekspertīzes (pārbaudes) metodika nepārprotami tiek skatīta *kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas* zinātnisko atziņu sistēmas ietvaros.

Pēc tradicionālā iedalījuma poligrāfa ekspertīze būtu jānosauc par «kriminālistisko» ekspertīzi. Tomēr, balstoties uz autora priekšstatu par kriminālistikas integrālo priekšmetu un tās vietu mūsdienu zinātņu sistēmā, autors uzskata, ka šāds ekspertīžu iedalījums «kriminālistiskajās» un «tiesu» ekspertīzēs vispār nav korekts un tāpēc nav arī vajadzīgs. Pilnībā pietiekami, ja pret ekspertīzēm attiecās tā, kā tās tiek nosauktas procesuālajās tiesību

normās (kur tāds iedalījums nepastāv).

Vēl saistībā ar šo jautājumu var apsvērt iespējamu argumentu, ka «kriminālistisko» ekspertīžu metodikas apguvei būtu jāstudē kriminālistika, kas tiek pasniegta juridiskās specializācijas studentiem, līdz ar ko šīs ekspertīzes veic juristi, kamēr «tiesu» ekspertīžu veikšanai tiek piesaistīti speciālisti, kuri ieguvuši izglītību citā jomā.

Tomēr arī šāds arguments neiztur kritiku – praktiski ļoti daudzas «kriminālistiskās» ekspertīzes veic kvalificēti eksperti, kuri nav ieguvuši juridisko izglītību, tātad nav arī studējuši kriminālistiku, bet kuriem ir tehniskā izglītība. Un arī procesuālajās tiesību normās nav iekļauta norāde uz noteikta veida izglītību ekspertam (ja oponents var parādīt tādu tiesību normu Kriminālprocesa likumā vai Civilprocesa likumā, autors būtu ļoti *ieintrīgēts*). Ja ekspertam ir nepieciešamās zināšanas attiecīgā jomā un viņš var kvalitatīvi veikt tādu ekspertīzi, tad kriminālprocesa virzītājs var to viņam uzdot, kaut vai viņam būtu trīs klašu izglītība. To norāda arī profesors A. Kavalieris kriminālistikas mācību grāmatās.

Savukārt, no otras puses, nebūt ne katrs jurists (kurš, tātad, ir studējis kriminālistiku) spēj veikt jebkuru «kriminālistisko» ekspertīzi.

Argumentācija, ka zinātnes priekšmeta definēšana jāsaista ar studiju kursu, neiztur kritiku. Faktiski jebkādi redukcionistiski zinātņu nozaru diferenciacijas centieni galarezultātā tikai kavē zinātnes attīstību un tās atziņu praktisku pielietojumu.

Vēl var pieminēt citu apstākli – dažkārt ir izteikts viedoklis, ka poligrāfa pārbaudes metodiku vajadzētu iekļaut *operatīvās darbības teorijas* priekšmetā, līdzīgi kā tas ir, piemēram, Krievijā, kur juridiski to uzskata par operatīvās darbības pasākumu (par šo jautājumus plašāk sk. 1.3. nodaļā, pretargumentus sk. 4. un 5. nodaļā).

Tomēr arī šāds redukcionistiskas pieejas variants nav pareizs, pirmkārt, visu iepriekš jau norādīto apstākļu dēļ, otrkārt, tāpēc ka Latvijā *kriminālistika un operatīvās darbības teorija* vienalga tiek uzskatīta par vienu zinātnes nozari, treškārt, tāpēc ka Latvijā poligrāfa ekspertīzes praktiski lielākoties tiek veiktas tieši kriminālprocesā, ceturtkārt, tāpēc ka nepastāv nekādi objektīvi apstākļi, lai tradicionālā veidā veiktu poligrāfa pārbaūžu metodiku padarītu slepenu (saskaņā ar Operatīvās darbības likuma 8. panta (3) daļu), kaut vai tāpēc, ka šo metodiku detalizēts apraksts ir visā pasaulē daudzās valodās brīvi pieejams gan Internet avotos, gan grāmatās un citās publikācijās, to nav iespējams noslēpt.

Līdz ar to, jautājums par poligrāfa pārbaūžu metodikas vietu zinātņu sistēmā, mūsaprāt, ir neapšaubāms – tā ietilpst tieši *kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas* priekšmetā.

Bet kriminālistika kā integrāla juridiskā zinātne, līdz ar citām juridiskajām un integrālajām zinātnēm, kopumā attīstās vienotā holiskā zinātnes paradigmā, kas mūsdienās ir

nomainījusi agrāk dominējošo redukcjonistisko pieeju un no tās izrietošo zinātņu diferenciaciju. Tāda konceptuālā pamata attīstība mūsdienās Latvijā ir īpaši aktuāla, jo tieši šajā laika periodā juridiskajā zinātnē praktiski izpaužas pāreja no sociālistisko tiesību saimi uz kontinentālās Eiropas jeb romāņu – ģermāņu tiesību saimi, kad ļoti būtiski kļuvuši arī jautājumi par noteiktas tiesību doktrīnas lomu tiesību sistēmas pilnveidē. Nenoliedzami, ka *kriminālistika un operatīvās darbības teorija* ir visciešākajā veidā saistīta ar juridisko praksi, tāpēc tās metodoloģiskā pamata pilnveide ir ļoti būtiska un mūsdienās ļoti aktuāla.

Jēdziens «tiesību doktrīna»⁵³ jeb apzinātie un vairāk vai mazāk sistematizētie, vienoti tiesību principi mūsdienās tiek saprasts divās nozīmēs – vispārējā un speciālā. Vispārējā nozīmē katra faktiski pastāvoša, funkcionējoša tiesiska iekārta, par cik tā satur kaut kādus principus, var tikt un parasti arī tiek doktrināli pamatota, uzturēta. Tādā nozīmē tiek raksturota katra lielā tiesību saime, kā arī atsevišķu valstu tiesību sistēmas. Speciālajā nozīmē tiesību doktrīnas ir dažādas, plaši izplatītas, ietekmīgas koncepcijas par to, kāda ir un kādai jābūt ikvienai nacionāli tiesiskai iekārtai, lai tā atbilstu tiesību būtībai. Faktiski jebkura rakstura tiesību doktrīna kā elementus satur dažādu speciālo doktrīnu nostādnes. Nereti kaut kāda laba speciālā doktrīna var arī dominēt atsevišķās vispārējās doktrīnās, taču speciālajām doktrīnām nekad nav izdevies pilnībā pakļaut vispārējās vai nacionālās doktrīnas.⁵⁴

Vērtējot no vēsturiskā un salīdzinošā aspekta jautājumus par poligrāfa pārbaudēm tiesību aizsardzības iestāžu darbā, nevar nepamanīt noteiktā valstī tajā vai citā laika posmā dominējošās tiesību doktrīnas ietekmi uz šo jomu. Piemēram, PSRS izveidojusies sociālistisko tiesību sistēma bija galēji pozitīviska,⁵⁵ bet pret poligrāfa lietošanu PSRS dominēja krasi noraidošs viedoklis, kas bija tieši pakārtots kopējām ideoloģiskajām nostādnēm, kuras attiecās uz visu tiesību sistēmas attīstību (sk. 1.2. nodaļā).

Te gan jāpiebilst, ka noraidošā nostāja pret poligrāfa lietošanu un daudzām citām jomām PSRS nebija tieši atkarīga no tajā spēkā bijušās tiesiskās reglamentācijas, jo PSRS juridiskajā praksē bija raksturīga patvaļa, tiesiskais nihilisms, kad gan juridiskās zinātnes pārstāvji, gan praktiķi interpretēja tiesību normas pēc savas pārlicības, nevis pēc to mērķa vai burtā. Ne velti disidenti prasīja: «Ievērojies kaut vai paši savus likumus!» Tāda situācija bija tieši dēļ galēji pozitīviskās pieejas sociālistiskajā tiesību sistēmā, kad – kā tas ir tipiski pozitīviskajā tiesību doktrīnā – netika atzīts jebkāds tiesību normas “iekšējais morālais

⁵³ Lat.: *doctrina* – mācība, zinātne, princips

⁵⁴ Broks J. asoc. profesors, Dr.phil. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004. – 23. – 24. lpp.

⁵⁵ Vienkāršoti raksturojot, pozitīviskā tiesību doktrīna (kas iekļauj, taču nenorobežojas ar pozitīvajām tiesībām) akcentē tiesības kā valsts varas “pavēles” jeb to, ko valsts ir formulējusi kā normu, proti – raksturo tiesības kā tiesisku formu, kā pozitīvu likumu kopumu. Taču pozitīvisms neatklāj juridisko jēdzienu saistību ar sociāliem faktiem, atrauj to no sociālās problemātikas un pauž negatīvisku nostāju pret ētiskiem principiem tiesībās.

kodols”, kaut kāda augstāka vērtība un morāls mērķis, uz ko vērstas tiesību normas un kas nosaka tiesību veidošanos, jo komunisma (boļševisma) režīma ideoloģija noteica, ka tiesību normas pilnībā rada un interpretē vara savās (*it kā* proletariāta jeb valdošās šķiras, vēlāk – “padomju tautas”) interesēs.

Arī PSRS laikā kriminālprocesuālā normatīvā reglamentācija pieļāva veikt jauna veida ekspertīzes noziegumu izmeklēšanas gaitā – līdzīgi, kā patlaban Latvijā un virknē citu valstu, kur nav pieņemta un nav arī būtiska vajadzība pieņemt kaut kādas īpašas tiesību normas tā vai cita veida ekspertīzes ieviešanai. Tomēr PSRS tiesību normu piemērošanā nevadījās no tiesību normu satura un mērķa, bet gan no dominējošās subjektīvās pārlicības (jeb «nerakstītiem likumiem», par ko autors veicis dispustu arī šā darba 4.2. nodaļā).

Jautājumos par sociālistisko tiesību sistēmu (un vispār ikvienu galēji pozitīvistisku tiesību sistēmu) diskusijas ir veiktas un var būt veiktas ļoti daudz, taču tas jau novirzītu no šī darba pamatuzdevumu risināšanas. Tomēr te autors vēlas sniegt vēl vienu citātu par to: «Tikai pieņemot vispārcilvēciskās dzīves normas, tradīcijas un standartus, tai skaitā tiesiskos, ir iespējams izveidot kaut cik cilvēka cienīgu pasauli, valsti, sabiedrību. Līdz ar to arī ir pienācis gals tā sauktajai padomju tiesībai. Taču tās relikti vēl saglabājušies gan postsociālistisko valstu juridiskajos aktos, tiesiskajās attiecībās, gan šo valstu cilvēku izpratnē par to, kas ir tiesība, taisnīgums u.tml.»⁵⁶

Savukārt ASV, kur attīstījās XIX gs. sākumā radusies reālistiskā tiesību doktrīna,⁵⁷ jautājums par poligrāfa pārbaudēm juridiskajā praksē tika un tiek saistīts ar faktiskajām juridiskajā praksē risināmām situācijām, dodot tiesām prerogatīvu izšķirt jautājumu par poligrāfa pārbaudes izmantošanu tiesvedībā un pierādīšanā (sk. 1.3.1 nodaļā). Tādas pieejas efektivitāte taisnīgā tiesību normu piemērošanā visdažādākajās unikālās tiesiskajās situācijās tika pamanīta arī daudzās citās valstīs, kur aizvien plašāk juridiskajā praksē arī tiek ieviestas poligrāfa pārbaudes. Uzmanību pievērš tas, ka šāda tendence pēdējā laikā izpaužas pat vairākās valstīs, kuras pieder pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes.

Vienlaikus jāvērtē arī speciālo tiesību doktrīnu konceptuālās nostādnes šajā jautājumā, lai juridiskie jautājumi par poligrāfa pārbaudi ieviešanu Latvijas juridiskajā praksē tiktu risināti sistēmiski vienoti ar kopējo tiesību sistēmas attīstību.⁵⁸ Te uzreiz var

⁵⁶ Broks J. asoc. profesors, Dr.phil. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004. – 221. lpp.

⁵⁷ Vienkāršoti raksturojot, reālistiskā tiesību doktrīna akcentē uzmanību uz faktisko tiesisko situāciju unikalitāti, uz valsts varas pārstāvju, pirmkārt jau tiesnešu, uzvedību, tas ir, uz tiesībām kā sociālu faktu, kas izpaužas juridiski nozīmīgās darbībās. Tomēr reālists neatklāj tiesību normas morālā vērtējuma aspektā. Reālistiskā tiesību doktrīna sākotnēji gan izveidojās t.s. vēsturiskās tiesību skolas ietvaros Rietumeiropā.

⁵⁸ Jāuzsver, ka Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas tiesību sistēma pastāvīgi attīstās, tajā skaitā gan tiesiskajā reglamentācijā, gan juridiskajā praksē nostiprinot cilvēktiesību principus.

norādīt, ka cilvēktiesību principos, kas galvenokārt sakņojas dabisko tiesību doktrīnā,⁵⁹ jautājums tieši par poligrāfa pārbaudēm netiek reglamentēts vispār, tomēr cilvēktiesību principi skaidri nosaka pamatnostādnes tiesību sistēmas attīstībai, ievērojot subjektīvo tiesību un morāli ētisko aspektu primāro dabu, proti – cilvēka tiesības nosaka varas tiesības, bet ne otrādi. Tas nosaka arī varas pienākumus, tajā skaitā pienākumu aizsargāt cilvēka tiesības un intereses, kuras var būt aizskartas gan ar varas pārmērīgu pielietojumu, gan arī ar citu cilvēku veiktiem noziedzīgiem nodarījumiem. No šāda aspekta dabisko tiesību doktrīna pamato **nepieciešamību** varai pielietot efektīvus līdzekļus cilvēku tiesību aizsargāšanai. Tā kā noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā ļoti efektīvs līdzeklis taisnīgas lietas apstākļu izšķiršanas nodrošināšanai ir arī dažāda veida ekspertīzes, pie kurām pieder arī poligrāfa ekspertīzes, tad var konstatēt, ka poligrāfa lietošana tiesību aizsardzības iestāžu darbā atbilst dabisko tiesību doktrīnas nostādnēm (plašāk par poligrāfa pārbaudes cilvēktiesību aspektiem sk. 2. nodaļā).

Postmoderniskajās tiesību analīzēs un interpretācijās, īpaši ievērojamā ASV tiesību filosofa, juridisko zinātņu doktora Džeroma Holla (*Hall*) darbos jau veikti mēģinājumi sintezēt dabisko, pozitīvistisko un reālistisko tiesību doktrīnas, integrāli sasaistot tiesiskās vērtības, tiesību normas, tiesiskos faktus un cilvēku darbības, lai izvairītos no tiesību izpratnes noslēgtības, bet aplūkotu tiesības kā dinamisku un atvērtu juridisko struktūru tiešā saistībā ar juridisko praksi.

Jāpiebilst, ka mūsdienās integrālā jurisprudencē ir aktuāla arī Eiropas valstu juridiskās zinātnes pārstāvju darbos, piemēram var minēt Harolda Bermana tiesību vēsturiski integratīvo koncepciju.

Saskaņā ar autora viedokli, tieši šāda **integrāla doktrinālā pieeja** būtu jāuzskata par visefektīvāko tiesību sistēmas attīstībā arī Latvijā, tajā skaitā no tās pozīcijas arī būtu jāvērtē visi juridiskie jautājumi par poligrāfa pārbaudēm tiesību aizsardzības iestāžu darbā. Un, gluži tāpat kā Dž. Holla koncepcija tiek pamatā balstīta uz tiesību normu analīzi, integratīvi piesaistot tām arī citus tiesiskās realitātes faktoros, arī šā darba autors jautājumā par poligrāfa pārbaudes veikšanu juridiskajā praksē pamatā balstās uz spēkā esošo tiesību normu analīzi, tajā skaitā gan cilvēktiesību normu, gan procesuālo (kriminālprocesa un civilprocesa) tiesību normu analīzi (sk. atbilstīgās nodaļās). No tādas pozīcijas arī šajā darbā autors veicis gan visu juridisko jautājumu izpēti, gan arī disputu attiecībās uz atšķirīgiem viedokļiem, kas

⁵⁹ Vienkāršoti raksturojot, dabisko tiesību doktrīna liek uzsvāru uz “tiesiskas iekārtas morāli obligāto raksturu”, atklāj tiesības kā konkrētā laikmeta juridiski nozīmīgu ētisko principu (vērtību) kopumu. Dabiskās tiesības ir tiesības visām citām tiesībām jeb metatiesības, proti – vispārēji noteikumi jebkuras tiesību sistēmas izveidei. Tās nosaka, uz ko drīkst vai pat vajag piespiest cilvēku, bet uz ko nekādā gadījumā nedrīkst viņu mudināt, kā arī tiek izvēlētas piespiešanas metodes un procedūras. Citiem vārdiem – tā ir tiesību universāla, vispārēja pašreglamentācija. Tomēr dabisko tiesību teorijas neveltī pietiekamu uzmanību galveno juridisko jēdzienu formulēšanai, kas tomēr ir katras mūsdienu jurisprudences būtiska sastāvdaļa.

izteikti šajā jomā (kā, piemēram, disputs 4.2. nodaļā), galarezultātā nonākot pie secinājumiem par poligrāfa pārbaudes likumsakarīgu vietu juridiskajā praksē, tajā skaitā poligrāfa ekspertīzes nozīmi pierādīšanā.

Var piebilst, ka autora uzmanību šā pētījuma gaitā piesaistīja arī tāda Dž. Holla analīzes atziņa, ka tiesību normu uztvere ir arī psiholoģisks un sociāls process (tas korelē arī ar fenomenoloģisko tiesību doktrīnu, kā arī socioloģisko un psiholoģisko tiesību izpratnēm, līdz ar to vēl vairāk bagātinot integrālās tiesību doktrīnas struktūru). Šāds faktors attiecās arī uz šajā darbā pētīto juridisko problemātiku. Tieši tāpēc būtiski ir analizēt arī juridisko praksi atbilstīgā jomā, pievēršot uzmanību tiesiskajām situācijām (t.i. integrējot gan dabisko un pozitīvisko, gan arī reālistisko tiesību doktrīnu nostādnes), saistībā ar vispārējos tiesību principos iekļautajiem tiesiskās reglamentācijas mērķiem un to morāli ētisko saturu. Kā šajā darbā parādīts, šādi veikta analīze no visiem aspektiem nepārprotami apstiprina minētos secinājumus.